רחל ה. קאָרן

דער לעצטער וועג

די גאַנצע שטאָט האָט שוין זײַט אינדערפֿרי געוווּסט וועגן דעם נײַעם גזר. אָבער בײַ הערש־לייזער סאקאל אין שטוב האָט מען זיך עפּעס ווי ניט ווײסנדיק געמאַכט. ביילע האָט ווי יעדן טאָג צוגעשטעלט צום קאָכן דאָס טעפּל גריץ מיט די עטלעכע אַרומשווימענדיקע האַלב־פֿאַרפֿוילטע קאַרטאָפֿל, דער געטאָ־צעטיילונג, און באַצײַטנס געדעקט דעם טיש פֿאַר דער גאַנצער משפּחה. זיבן טעלער און זיבן לעפֿל אויסגעלייגט אין צוויי רייען, ווי אַן עירובֿ קעגן אַלעם בייזן, וואָס לויערט פֿון יענער זײַט טיר.

זי פֿלעגט יעדע ווײַלע צולויפֿן דאָ צו דער טיר, דאָ צום פֿענצטער, אַ וויש טאָן מיטן פֿאַרטעך די פֿאַרע־פֿאַרלאָפֿענע שויב און אַראָפּקוקן אויף דער גאַס. אָבער אין יענעם האַרבסט־טאָג פֿון 1942 האָט מען אויף די גאַסן פֿון קליינעם גאַליצישן שטעטל ניט געזען קיין איין ייִד. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט דורכגיין אַ ייִדישער פּאָליציאַנט מיט אַ פּעקל פּאַפּירן אונטערן אָרעם און פֿאַרשווינדן ווערן אין געסל וואָס פֿירט צום „יודנראַט.“

„דער טאַטע איז נאָך אַלץ נישטאָ,“ האָט זי גערעדט מער צו זיך ווי צו די שטוב־מענטשן. איר אַלטע שוויגער, וואָס איז געזעסן נעבן דער קיך און געפֿליקט פֿעדערן אין אַ געלאַטעטער רעשעטע אַרײַן, האָט אויפֿגעשטעלט צו איר דאָס טויבלעכע אויער, — „וואָס זאָגסטו, ביילע?“ — „גאָרנישט, שוויגער.“

פּלוצלינג האָט זיך דערהערט פֿון ווינקל ווו די צוויי ייִנגסטע האָבן זיך געשפּילט, אַ געפּילדער און גערודער. דודל האָט געריסן סאָרקען פֿון די האַנט אַרויס איר ליאַלקע און געפֿאָכעט מיט אַ שטעקן: „אַז עד הייס געבן דאָס קינד, מוזסטו עס געבן, אַניסטן וועל עד דעד אויך צונעמען און דו וועסט נאָך קריגן קלעפּ דערצו.“

ביילע איז צוגעלאָפֿן צו די קינדער: „וואָס רודערט עץ, וואָס איז אויף אײַך אָנגעפֿאַלן אין מיטן דערינען?“

„מאַמע, ער שלאָגט מעד“, האָט זיך פּלוצלונג צעוויינט סאָרקע, דערפֿילנדיק דער מוטערס שוץ הינטער זיך.

„לאָז זי אָפּ, מאַמע, שוין די מינוט לאָז זי אָפּ“, איז צוגעשטאַנען דער אַכט-יאָריקער דוד און מיט ביידע הענט געריסן צו זיך דאָס ייִנגערע שוועסטערל. „מיר שפּילן זעך אין 'אויסזידלונג' און בײַ אויסזידלונג איז נישטאָ קיין מאַמע. דאָ מוז מען פֿאָלגן דעם פּאָליציאַנט. אַז זי האָט נישט געוואָלט געבן איר קינד, מוז זי גיין צוזאַמען מיטן קינד. זעסט, דאָ האָב איך מײַן ביקס,“ האָט ער אָנגעוויזן אויפֿן שטעקן.

„טפֿו, אויף אַלע ויסטע פֿעלדער און וועלדער זאָל עס גיין. די מינוט זאָלסטו אַוועקוואַרפֿן דעם שטעקן און גיין צו מיר. אַ שפּיל דאָס האָט זעך מיר אויסגעזוכט, אַ שפּיל.“

„אַז בײַ אונדזער שכנטע מלכה איז אַזוי געווען, וייסטו דאָך אַליין. שמערקע-יוספּס זון, דער פּאָליציאַנט האָט זי דאָך צוגענומען מיטן קינד, געדענקסט נישט?“

„בײַ מיר אין שטוב וויל עך נישט זען מער אַזעלכע שפּילן, הערסט? אַזאַ גרויסער יונגאַטש און דאָס פֿאַרשטייט נאָך גאָרנישט. גיי בעסער צו ליפּען, גיי.“

שטענדיק, ווען די מאַמע האָט זיך נישט געקענט קיין עצה געבן מיט דודלען, פֿלעגט זי אים שיקן צום עלטסטן זון, ווײַל ליפּע איז געווען דער איינציקער, וועמען דוד האָט תּמיד געפֿאָלגט.

ליפּע איז געזעסן אין דער צווייטער שטוב בײַם טיש, דעם קאָפּ אָנגעשפּאַרט אויף דער לינקער האַנט און געשריבן. ער האָט זיך נישט אויסגעדרייט און נישט אָפּגערופֿן מיט קיין איין וואָרט, ווען די מאַמע האָט זיך געשטעלט הינטער זײַן פּלייצע און געוואַרט, אַז ער זאָל איר העלפֿן אײַננעמען דאָס צעווילדעוועטע ייִנגל. אויך דודל האָט אויף עפּעס געוואַרט, איז פּלוצלונג שטיל געוואָרן און געקוקט מיט אָנגעשטרענגטע אויגן אויפֿן עלטסטן ברודער. די פֿעדער איז אין

זײַן האַנט געלאָפֿן גיך, גיך איבער דעם ווײַסן בײגעלע פּאַפּיר, ווי זי וואָלט זיך געאײַלט צו עפּעס אַן אומפֿאַרמײַדלעכן סוף. און ליפּע אַליין איז דאָ בלויז אַ צוגאָב, דער אויספֿירער פֿון אַ פֿרעמדן ווילן.

ביילעס אויערן, וואַך צו יעדן מינדסטן גערויש, האָבן דערהערט עפּעס אַ מאָדנעם שאָרך פֿון קנייטשנדיקער זײַד. זי האָט אויסגעדרייט אין דער ריכטונג דעם קאָפּ און דערזען די צעעפֿנטע שאַפֿע, און צווישן אירע ביידע טירן איר טאָכטער מירלען, ווי זי נעמט אַרויס אירע קליידער און מעסט זיי אָן, איינס נאָכן צווייטן פֿאַרן שפּיגל.

„וואָס פֿאַר אַ ווײסטער יום-טובֿ איז עס הײַנט אויף דיר?“

„עד וויל מיר נאָכאַמאָל אָנמעסטן אַלע מײַנע קליידלעך, מאַמע“.

ביילע האָט אַ קוק געטאָן אויף איר פֿון דער זײַט, ווי זי וואָלט געקוקט אויף אַ פֿרעמדן, ערשט אַרײַנגעקומענעם. במשך פֿון די לעצטע צוויי יאָר, לעבנדיק אין שטענדיקער פּײַן אין שרעק, האָט זי אויף אירע קינדער געקוקט ווי אויף אַ טשערעדע, וועלכע זי מוז באַהיטן און אויסהיטן פֿון אַלע לויערנדיקע געפֿאַרן. ערשט אין דער רגע האָט זי דערזען, ווי מירל, איר פֿערצניעריקע טאָכטער, איז אויסגעוואַקסן. אירע שפּיציקע, קינדישע אַקסלען האָבן זיך פֿאַררונדיקט, ווי זיי וואָלטן זיך געגרייט אויפֿצונעמען די לאַסט פֿון נײַע, אומבאַקאַנטע בענקשאַפֿטן. די ברוינע סאַרנע־אויגן האָבן זיך אָנגענומען מיט ערשטער, ווייכער פֿרוייִשער איבערגעגעבנקייט צום גורל.

און ווי זי וואָלט דער אונטערגעוואַקסענער טאָכטער עפּעס שולדיק געווען, וואָס זי קען נישט באַצאָלן, קען נישט פֿאַרענטפֿערן. האָט זיך ביילע, ווי אַ באַנקראָטער בעל-חובֿ, אויסגעזעצט אויפֿן בענקל און זיך פֿאַרגאַנגען אין אַ ווילד יאָמערלעך געוויין. איר גאַנצער צוריקגעהאַלטענער פּחד, די שרעק פֿאַרן קומענדיקן, אומפֿאַרמיידלעכן האָט מיטאַמאָל געפֿונען אַ זײַטיקע סטעזשקע און זיך אויפֿגעלייזט אינעם שטראָם טרערן. ביילע האָט געוויגט דעם קאָפּ אין ביידע הענט און געכליפּעט מיט אַן אָפּגעהאַקטן העשען, ווי ס'וואָלט זיך איר ברוסט געריסן אויף שטיקער.

די צוויי קלענסטע זײַנען אויף שפּיץ פֿינגער אַוועק אין קיך, אַרומגענישטערט צווישן די טעפּ, ווי יונגע קעצלעך. סאָרקע האָט אַ שלעפּ געטאָן מירלען פֿון דער קליידער-שאַפֿע אַוועק: „אַנו, גיב נאָר אַ שטאָך מיטן גאָפּל, צי די בולבעס זײַנען שוין ווייך?“

דודל איז צוגעלאָפֿן צו דער טיר: „עך וועל אַ קוק טאָן אין דרויסן ווו דער טאַטע זאַמט זעך אַזוי לאַנג“.

„זאָלסט זען נישט דערוועגן רירן פֿון אָרט.“ האָט ביילע אויפֿגעוואַכט פֿון איר פֿאַרשטאַרטקייט. ווילסטו עפּעס אַן אומגליק, חלילה, ברענגען אויף אונדזערע קעפּ?“

אויף די טרעפּ האָבן זיך דערהערט שווערע, שלעפּנדיקע טריט. ווי זיי וואָלטן זיך געדונגען מיט יעדן טרעפּל באַזונדער. ליפּע האָט אַרײַנגעלייגט אין בוזעם-קעשענע די באַשריבענע בייגעלעך פּאַפּיר און איז געלאָפֿן עפֿענען די דרויסנדיקע טיר. וואָס איז זייט דער צײַט, ווען די דײַטשן זענען אַרײַנגעקומען, געווען שטענדיק פֿאַרריגלט און פֿאַרמאַכט מיט אַ שליסל.

ביידע, דער טאַטע מיטן זון האָבן זיך אָנגעקוקט אַ ווײַלע. דעם זונס אויגן האָבן געמאָנט, געפֿאָדערט אַ חלק פֿון דעם. וואָס דער טאַטע וייס עס שוין און וואָס דאַרף דערווײַלע בלײַבן אַ סוד פֿאַר אַלע איבעריקע אין שטוב.

דער פֿאָטער האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ, ווי ער וואָלט אַליין געווען שולדיק פֿאַר דעם, וואָס עס קומט איצט פֿאָר, שולדיק פֿאַרוואָס ער האָט אַמאָל גענומען אַ ווײַב און געבראַכט קינדער אויף דער וועלט, וועלכע ער איז איצט נישט אימשטאַנד צו באַשיצן. ביילע האָט בלויז איין קוק געגעבן אויף איר מאַן און זי האָט שוין נישט באַדאַרפֿט גאָרנישט פֿרעגן. די קנייטשן אויף הערש-לייזערס פּנים זײַנען מיטאַמאָל געוואָרן טיפֿער און פֿאַרצויגן מיט גרויקייט, ווי זיי וואָלטן אין זיך אַרײַנגענומען דעם גאַנצן שטויב פֿון דער גאַס, די נאָז אויסגעצויגן, פֿאַרשפּיצט ווי בײַ אַ מת, און די שטענדיק צוגעגלעטע שוואַרצלעכע באָרד – צעקנייטשט, איבערגעקערט אַרויף מיט איר גאַנצער, ביז איצט פֿאַרבאַהאַלטענער גרויקייט.

„ווּעסט זעך גיין וואַשן די הענט, הערש-לייזער?“

„יאָ, מ'עט גיין צום טיש,“ האָט ער געענטפֿערט שטיל.

מען האָט געגעסן שווײַגנדיק און קיינער האָט ניסט געקוקט וואָס און וויפֿיל ער נעמט אָן מיטן לעפֿל, יעדן ביסן אַראָפּגעשלונגען האַלב-צעקייט. אויך די קינדער, שוין צוגעוווינטע צו שרעק און פּחד, האָבן געפֿילט, אַז עפּעס גרייט זיך דאָ און מען טאָר אַפֿילו נישט פֿרעגן וואָס.

ווען אַ לעפֿל האָט זיך אומגעריכט אָנגעשלאָגן מיט אַ קלונג אָן דעם ראַנד פֿון טעלער, האָבן זיך אַלע אויפֿגעכאַפּט, ווי פֿאַרציטערטע און מיט אַ בייזן פֿאָרוווּרף געקוקט אין יענער זײַט. נאָר די באָבע, ווי זי וואָלט געווען פֿאַרטאָן בלויז מיטן עסן, האָט געפֿירט פּאַמעלעך צו די אָנצייערדיקע יאַסלעס איין לעפֿל נאָכן צווייטן.

דער ערשטער האָט זיך אויפֿגעהויבן הערש-לייזער. ער האָט אַ וויש געטאָן מיט דער פֿאַרקערטער האַנטפֿלאַך איבער די וואָנצעס און אָנגעהויבן שפּאַנען איבער דער שטוב הין און צוריק מיט שווערע, געמאָסטענע שריט. ווען ביילע האָט אָנגעהויבן אָפּצורוימען דאָס געפּעס פֿון טיש, האָט ער צו איר אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט: „מע דאַרף נישט, ביילע“.

זי האָט אַראָפּגעלאָזט ביידע הענט, ווי זיי וואָלטן איר פּלוצלונג געוואָרן איבעריק און זיך פּלוצלונג געשטעלט אַנטקעגן מאַן, פֿאַרשטעלנדיק אים דעם וועג צום ווײַטערן שפּאַנען.

„ביסט עפּעס נײַעס געוווּיר געוואָרן? איז דאָס אַלץ אמת, וואָס מען זאָגט?“

„אמת, אַלץ אמת, ביילע.“ דעם מאַנס קול איז געוואָרן הייזעריק און צוגעדזשעט, גלײַך דאָרט אין דער קעל וואָלט פּלוצלונג אָנגעוואַקסן עפּעס געדיכטס און שטעכעדיקס. „שוין אויסגעקלעפּט פּלאַקאַטן אויף די ווענט און סלופּעס. אין צוויי שעה אַרום מוז פֿון יעדער משפּחה צוגעשטעלט ווערן איין מענטש. פֿאַרשטייסט, די משפּחה מוז אַליין אויסקלײַבן דעם קרבן, פֿאַרשטייסט, אַלע מוזן אויסקלײַבן איינעם. ווײַל אַניסטן וועט מען נעמען אַלע, אַלע, וואָס געפֿינען זיך אין שטוב, אָן אויסנאַם אַלע, און אַזוי לויזן אונדז די דײַטשן פֿרײַען אויסוואַל, הערסט ביילע, פֿרײַען אויסוואַל!“

אַלע זענען געבליבן ווי פֿאַרשטאַרט. קיינער האָט זיך נישט געחידושט. אויף אַלץ קען מען זיך ריכטן ביי די דײַטשן. איינער האָט געקוקט אויפֿן צווייטן. ווער, ווער פֿון זיי וועט גיין, גיין אַהין, פֿון וואַנען מען קערט זיך שוין קיינמאָל נישט צוריק. ס'האָט מיטאַמאָל אַ ווייע געטאָן מיט פֿרעמדקייט. איינער אין צווייטן האָט שוין געזען דעם קרבן. איינער אין צווייטן האָט שוין געזען דעם קעגנער.

און וועמען וועט מען אויסקלײַבן, און ווער וועט אויסקלײַבן? מיט וואָס פֿאַר אַ מאָס וועט מען מעסטן, מיט וואָס פֿאַר אַ וואָג וועט מען וועגן, כּדי צו קענען באַשטימען, ווער עס דאַרף שטאַרבן שוין איצט און ווער עס איז ראָוי צו בלײַבן לעבן, דערווײַל.

„אויב אַזוי," האָט מאָדנע רויִק אַ זאָג געטאָן ליפּע, ניט אומקוקנדיק זיך אויף די געבויגענע קעפּ, און האָט אָפּגעהאַקט אין מיטן. גלײַך ווי די שווערקייט פֿון די נאָר וואָס אַרויסגעזאָגטע ווערטער וואָלט געווען אַ צו גרויסע לאַסט פֿאַר די ציטערנדיקע פֿיס, האָבן זיך אַלע צוגעזעצט. יעדער האָט פֿאַר זיך געזוכט דאָס נידעריקסטע בענקל, ווי ער וואָלט זיך באַצײַטנס געזעצט שבֿעה נאָך זיך אַליין.

ביילע האָט אַרומגעצאַפּט די צוויי יִנגסטע, ווי זי וואָלט זיי געוואָלט פֿאַרדעקן מיט אירע הענט, פֿאַרצוימען יעדן צוגאַנג צו זיי.

די דערוואַקסענע האָבן אין די גֿעדאַנקען אָנגעהויבן חשבונען יעדנס יאָרן באַזונדער, סײַ די אָפּגעלעבטע, סײַ די וואָס זײַנען זיי באַשערט. מען האָט געחשבונט די קנייטשן אויפֿן פּנים און די אָדערן אויף די הענט.

דער פֿאָטער קען נישט גיין – דאָס איז קלאָר. ער איז דער פֿאַרזאָרגער, דער שפּײַזער פֿון דער גאַנצער משפּחה. די מאַמע אַוודאי נישט. וואָס וואָלט געוואָרן פֿון די קלענערע קינדער אָן איר. ליפּע – וואָס האָט ער געהאַט פֿון לעבן בײַ זײַנע פֿיר און צוואַנציק יאָר, צוויי פֿון זיי אָפּגעפֿינצטערטע אונטער היטלערס ממשלה? לאָז ער נאָך אַ טראַכט טאָן אַ ווײַלע. אפֿשר זאָל ער זיך טאַקע אַרויסשאַרן פֿון שטוב און פּטור. די מאַמע וועט קלאָגן, רײַסן זיך די האָר פֿון קאָפּ, דער פֿאָטער וועט אויפֿברילן פֿון ווייטיק, ווען ער וועט זאָגן קדיש נאָך זײַן זון, דודל וועט אים אַרומזוכן יעדן טאָג, נישט קענען באַנעמען, אַז זײַן ליפּע איז מער נישטאָ. אָבער אין דער

ערשטער רגע וועלן זיי אַלע פֿרײַער אָפּאָטעמען, וואָס ער האָט זיי אויסגעלייזט, זיי באַפֿרײַט פֿון דעם מוז צו ווערן תּלינים איבער אייגענעם בלוט און פֿלייש.

אין די געדאַנקען האָט ער זיך אָנגעהויבן צו געזעגענען מיט אַלע. מאָרגן וועט ער דאָ מער נישט זײַן. אַלץ וועט בלײַבן אויפֿן אָרט, נאָר ער וועט מער נישט זײַן. נישט זען די זון, דעם הימל, דעם אַלטן זייגער אויפֿן קאָמאָד. ער האָט אַ טאַפּ געטאָן די בוזעם-קעשענע, אַרויסגענומען דאָס זייגערל און דאָס ביסל געלט, וואָס ער האָט דאָרט געהאַלטן און אַזוי, אַז קיינער זאָל נישט זען, אַרונטערגערוקט עס אונטערן זייגער. צוזאַמען מיט די געלט-אַסיגנאַציעס האָבן זיך מיטגעשלעפּט די באַשריבענע בייגעלעך פּאַפּיר. יאָ, דאָס איז דאָך דער בריוו צו עלקען. דער לעצטער בריוו. ער מוז אים איבערגעבן עפּעס אַ פּאָליאַק. ווײַל עלקע טאָר נישט באַקומען אַ בריוו פֿון געטאָ. זי לעבט דאָרט אויף אַרישע פּאַפּירן, אַלס פּאָלקע. זי האָט אים ערשט ניט לאַנג צו וויסן געגעבן, אַז זי גרייט אויך צו פֿאַר אים אַזעלכע פּאַפּירן מיט חתימות און אונטערשריפֿטן. זיי וועלן ביידע אַוועקפֿאָרן אין אַ גרעסערער שטאָט. ווו ס'איז זיך לײַכטער אויסצובאַהאַלטן.

איז דען נישטאָ קיינער וואָס זאָל גיין אָנשטאָט אים? און די באָבע, די אַלטע באָבע? ליפּעס בליק, וואָס האָט געזוכט די באָבע, האָט זיך איבער איר קאָפּ צונויפֿגעטראָפֿן מיט די אויגן פֿון טאַטע-מאַמע. זיי האָבן אָפּגעבלעטערט אירע יאָרן, ווי חשוונדיקע בלעטער פֿון אַ בוים, ביז דער שטאַם בלײַבט נאַקעט און נישט באַוואָרנט. אָבער קיינער האָט נישט געוואַגט הויך אַרויסצוזאָגן זײַן געדאַנק, קיינער האָט ניט געוואַגט צו זאָגן „גיי", ווערן באַלעבאָס איבער די עטלעכע שמאַטעדיקע יאָרן פֿון איר לעבן.

אונטער די בליקן וואָס האָבן זיך אײַנגעגעסן אין איר, האָט זיך די אַלטע גענומען אײַנקאָרטשען, זיך אַרײַנגערוקט אין איר בענקל מיטן גאַנצן גוף, ווי זי וואָלט וועלן פֿאַרשווינדן אינגאַנצן פֿון דער אויבערפֿלאַך, דערפֿאַר וואָס טיפֿער אַרײַנוואַקסן, אײַנוואָרצלען זיך אין דעם שטיקל באָדן אונטער איר, כּדי מען זאָל אים פֿון איר נישט קענען אַוועקרײַסן פֿון אונטער די פֿיס. אַלעמענס חושים זענען אין דער רגע געוואָרן וואַכער, צוגשפּיצטער. יעדן איינעמס געדאַנקען

זענען געלעגן אָפֿן פֿאַרן צווייטן אין אָט די מינוטן פֿון העכסטער, זעלישער אָנשטרענגונג. נאָר דער באָבעס טראַכטענישן זענען געווען פֿאַר זיי פֿאַרמאַכט, פּונקט ווי אירע צוויי האַלב-פֿאַרלאָשענע אויגן. זי האָט זיך פֿאַרשלאָסן אין זיך אַליין אין דער דאָזיקער אָפּווער פֿאַרן טויט. זי האָט זיך מיטאַמאָל געפֿילט אַזוי אַליין, אַזוי פֿאַראייזאַמט אין קרייַז פֿון איר אייגענער משפּחה, לעבן דעם זון, וועלכן זי האָט געבוירן און אויסגעהאָדעוועט. אייגן פֿלייש און בלוט – און אויך זייַנע אויגן זוכן זי אַרום, טייַטלען אויף איר. דעריבער וועט זי זיך ווערן קעגן זיי אַלע מיט אירע לעצטע כּוחות. ס׳איז קיינער נישטאָ ווער ס׳זאָל זיך אָננעמען פֿאַר איר, ווער עס זאָל זי כאָטש אַרומנעמען מיט דער מחיצה פֿון אַ וואַרעמען בליק. דעמאָלט וואָלט לייַכטער געווען צו מאַכן דעם לעצטן סך הכּל. ווען מען ווייסט, אַז מען וועט עמעצן אויספֿעלן, זיי מיינען, אַז אַן אַלטן קומט אָן לייַכטער דאָס שטאַרבן. אפֿשר איז עס טאַקע אַזוי, ווען דער טויט קומט אַליין, צום אייגענעם בעט צו. אָבער אַזוי גיין, אים אַנטקעגנטראָגן דאָס בינטל אָפּגעלעבטע ביינער. שאַ, זי איז נאָך נישט פֿאַרטיק געוואָרן מיט אַלץ. זי מוז נאָך איין מאָל דורכטראַכטן איר גאַנץ לעבן, פֿון אָנהויב ביזן סוף. ווי זי איז נאָך געווען אַ קינד בייַ איר מאַמען. זי איז דאָך אויך געווען אַמאָל אַ קינד, ווי איר זון, ווי אירע אייניקלעך. די מאַמע האָט זי געהאַלטן אויפֿן שויס, ווי ביילע סאָרקען. „מאַמע, מאַמע“, האָבן אירע בלויע ליפּן אָנגעהויבן צו פּרעפּלען, צוריקרופֿן זי פֿון יענער וועלט. „מאַמע“, האָט זי זיך געבעטן ווי אַמאָל קינדווייַז, ווען מען האָט זי געוואָלט שלאָגן. זי האָט שוין כּמעט פֿאַרגעסן, ווי איר מאַמע האָט אויסגעזען, איר בילד איז ווי אויסגעזשאַוערט געוואָרן דורך די יאָרן. צוויי גרויסע, שווערע טרערן האָבן זיך אַראָפּגעקייַקלט פֿון אונטער די פֿאַרמאַכטע וויעס, אַרייַנגעפֿאַלן אין דער נעץ פֿון די קנייטשן, וואָס האָבן זי צעפֿירט איבער דער גאַנצער לענג פֿון פּנים.

און שפּעטער – זי אַלס כּלה-מיידל. דודן האָט זי געזען בלויז איין מאָל, בייַ די תּנאָים, אָבער אַלע אירע מיידלשע חלומות זייַנען שוין געווען פֿול מיט אים. און, אַז מען האָט גענומען די חתונה-קליידער, האָט זי זיך אייַנגעשפּאַרט, אַז זי וויל האָבן צו דער חופּה דאָס, פֿון טייַערסטן שטאָף, די בלאָ-שאַנזשירטע זייַד מיטן ראָזלעכן גלאַנץ און די ראָזע אייַנגעוועבטע בלומען, זי זאָל דודן געפֿעלן, ווען ער וועט אויף איר אַ קוק טון. ס׳איז געהאָנגען און דער שאַפֿע ביז נישט לאַנג,

נישט געלאָזט קיינעם צורירן זיך צו אים. ערשט מיט עטלעכע חדשים צוריק האָט זי עס געלאָזט איבערנייען פֿאַר מירלען. ווײַל מירל איז פּונקט אין איר גרעאָטן, אַז זי קוקט אויף מירלען זעט זי זיך אַליין אין יענע יאָרן.

דער זייגער האָט אַ שאַרפֿן קלונג געטאָן. איין מאָל און דאָס צווייטע, אַלע האָבן זיך מיטאַמאָל אויפֿגעכאַפּט. שוין, שוין באַלד. ביז איצט האָט נאָך יעדער באַזונדער געוואַרט, אַז עפּעס וועט געשען. עפּעס אַ נס. אָבער איצט איז שוין ניט פֿאַרבליבן אַפֿילו קיין גאַנצע שעה.

מירל האָט זיך געטאָן אַ שטעל אויף אין איר גאַנצער גרויס. זי האָט אַ כאַפּ געטאָן פֿון הענגער איר מענטעלע און געבליבן שטיין אין מיטן שטוב.

„עד גיי.“

אַלע האָבן אויסגעדרייט צו איר די קעפּ.

זי איז געשטאַנען אין דעם בלאָ-ראָזע שאַנזשירטן קליידל, איבערגענייט פֿון דער באָבעס חופּה-טראַכט, וואָס זי האָט פֿאַרגעסן אויסצוטאָן, ווען די מאַמע האָט זיך צעשריגן אויף איר בײַם אָנמעסטן עס, אָדער עס בכּיוון איבערגעלאָזט אויף זיך. צי האָט זי דאָס קליידל געמאַכט עלטער, דערוואַקסענער, צי אירע פֿאַרעקשנטע פֿאַרקלעמטע ליפּן, אַלעמען האָט זיך אויסגעוויזן, אַז מירל איז אין אָט די עטלעכע שעה געוואָרן מיט אַ קאָפּ העכער.

„וווּהין גיין, וואָס גיין?“ איז צו איר צוגעקומען דער טאַטע מיט רויט-פֿאַרלאָפֿענע, אַרויסשטאַרצנדיקע אויגן.

„דו ווייסט אַליין וווּהין. זײַט אַלע געזונט“.

און זי איז שוין געווען בײַ דער טיר.

מיט איין ברייטן, ווילדן, שפּרונג איז דער טאַטע געווען בײַ איר, זי אַ ריס געטאָן בײַם אַרבל.

„שוין זאָלסטו מיר צוריקגיין, שוין, אַניט וועט זיך טון חושך, הערסטו?“

מירל האָט זיך אָנגעהויבן צו ראַנגלען מיטן פֿאָטערס הענט. עס האָט זיך דערהערט אַ שאַרפֿער סוויטש, ווי פֿון אַ בייַטש. דאָס האָט געפּלאַצט דאָס אַלטע, פֿאַרלעגערטע זייַדנס פֿון מירלס אַרבל.

אַלע האָבן זיך צוגעקוקט, אָבער קיינער האָט זיך נישט גערירט פֿון אָרט, נישט אויף אָפּצוהאַלטן דעם פֿאָטער און נישט אויף צו העלפֿן מירלען.

מיט איין האַנט האָט הערש-לייזער צוגעהאַלטן די טאָכטער און מיט דער צווייטער אָפּגעשפּילעט דעם רימען פֿון די הויזן.

וואָס דאָ קומט פֿאָר האָט קיינער נישט געקענט פֿאַרשטיין. דער פֿאָטער גייט איצט, גראָד איצט שלאָגן מירלען, דאָס ליבסטע קינד זייַנס, וואָס ער האָט קיינמאָל מיט קיין פֿינגער נישט אָנגערירט! שטענדיק האָט ער איר מיטגעבראַכט עפּעס אַ מתּנה, נישט די צוויי ייִנגסטע נאָר דווקא איר, מירלען. נישט אַנדערש נאָר דאָס משוגעת, וואָס יעדער פֿילט אָנוואַקסן אין זיך און האַלט עס מיט אַלע כּוחות צוריק, איז בייַ אים פּלוצלונג רייַף געוואָרן, ווי אַ מכּה, וואָס ציט, ציט און רייַסט אויף.

ענדלעך האָט ער געהאַלטן דעם רימען אין דער האַנט. געמאַכט פֿון אים איבער מירלס קאָפּ, ווי אַ פּעטליע צום דערשטיקן. ער האָט אים אָראָפּגעלאָזט אויף אירע אַקסלען, דאַן נידעריקער צו דער טאַליע און אים פֿאַרצויגן אַרום איר, און ווי מען בינדט אַרום אַ סנאָפּ תּבֿואה אין פֿעלד. ער האָט עטלעכע מאָל אַ פּרוּוו געטאָן צי דער רימען איז גענוג שטאַרק פֿאַרבונדן, דאַן אָנגענומען דעם לויזן עק מיט דער האַנט און נאָכשלעפּנדיק מירלען נאָך זיך, ווי אַ געבונדן קעלבל צוגעפֿירט זי צום דעמבענעם טיש. ער האָט זיך אַראָפּגעבויגן און מיט דעם עק פֿון רימען דרייַ מאָל אַרומגעוויקלט דעם שווערן פֿוס פֿון טיש. דאַן געמאַכט איין קניפּ אויפֿן צווייטן און מיט די ציין זיי דורכגעצויגן דורכן שמאָלן רימענעם לעכל. דערנאָך האָט ער אַ פֿיר געטאָן מיט דער האַנט איבער דעם נאַסן שטערן, ווי ער וואָלט געוואָלט אַראָפּשאַרן די פּערלדיקע טראָפּנס שווייס. דאַן איז ער געבליבן זיצן מיט ביידע הענט פֿאַרלייגטע אויף די קניען, אָטעמענדיק שווער און אָפּגעהאַקט.

מירל איז געבליבן אויף די קני, ווי דער פֿאָטער האָט זי געלאָזן, דעם קאָפּ אָנגעשפּאַרט אָן דעם טישקאַנט, ווי פֿאַרגליווערט און אײַנגאַנצן אויסגעשעפּט פֿון דער לעצטער אָנשטרענגונג. צום ערשטן מאָל האָט זיך איר יונג לעבן אַ ריס געטאָן צו עפּעס – נו זאָל עס זײַן צום טויט, איז וואָס? זי האָט זיך געלאָזט גיין, ווי ס'גייט אַ כּלה אַנטקעגן איר חתן. פֿון אין דער פֿרי אָן האָט זי זיך געגרייט דערצו. און דער באַבעס חופּה-קלייד איז פֿאַרשעמט געוואָרן. און דער טאַטע, איר געטרײַער טאַטע, וואָס פֿאַרשטייט זי בעסער פֿון אַלעמען, אַפֿילו פֿון דער מאַמען, האָט זי אַזוי פֿאַרשעמט. ניט געלאָזט גאָט זאָל אָננעמען איר קרבן. יצחק האָט יאָ געקענט גיין און זי נישט? און אַבֿרהם האָט אים נאָך אַליין געפֿירט, בײַ דער האַנט געפֿירט, און ער האָט דאָך געוווּסט, אַלץ געוווּסט, וואָס גאָט פֿאַרלאַנגט פֿון אים. און דאָ ווילן אַלע, יאָ זי זעט עס דאָך, אַלע ווילן, אַז די באָבע זאָל גיין. האָט דען די באָבע כּוח צו שלעפּן זיך ערגעץ ווײַט, ווײַט אויף אירע קראַנקע פֿיס? אין וואָס פֿאַר אַ ווערט האָט דען דער קרבן פֿון אַן אַלטן מענטשן, וואָס דאַרף סײַ ווי באַלד שטאַרבן?

צום ערשטן מאָל אין איר לעבן האָט זי דערפֿילט אַ האַס צו איר פֿאָטער. זי האָט זיך מיט כּעס אַ ריס געטאָן פֿון אָרט, געוואָלט זיך אויפֿשטעלן, אָבער דער רימען אָן וועלכן זי האָט געהאַט פֿאַרגעסן, האָט זיך נאָך טיפֿער אַרײַנגעשניטן אין איר לײַב. זי האָט געגעבן אַ פֿאַל צוריק און איז שוין אַזוי פֿאַרבליבן ליגן אויף דער פּאַדלאָגע אויסגעצויגן, דעם קאָפּ פֿאַרגראָבן אין ביידע הענט.

דער פּאַס ליכט וואָס איז אַרײַנגעפֿאַלן דורכן פֿענצטער האָט זיך געצויגן, געצויגן מיט דער פּאָדלאָגע, ביז ער האָט זיך אַוועקגעלייגט בײַ אירע פֿיס. דאָרט ווו די פּאַסמע ליכט איז געפֿאַלן, האָבן אָנגעהויבן צו שעמערירן די אײַנגעוועבטע אין בלוי-שאַנזשירטן זייד ראָזלעכע בלומען, ווי אויפֿגעוועקטע צו אַ נײַעם לעבן. אין שטוב איז אויפֿסנײַ געוואָרן שטיל. עס האָט זיך דײַטלעך געהערט דאָס זשומען פֿון אַ לעצטער פֿליג, וואָס האָט געזוכט אַ ווינקל, ווו זי זאָל זיך קענען רויִק אַוועקזעצן, פֿון וואַנען קיינער זאָל זי ניט אַראָפּטרײַבן, דאָס ווינקל פֿאַר איר לעצטן ווינטערדיקן שלאָף.

מען איז געזעסן מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. זאָל שוין קומען וואָס עס וויל. זאָל די אַנטשיידונג קומען פֿון דרויסן, פֿון אויסנווייניק. און

אויב אַלע וועלן מוזן גיין אָנשטאָט איינעם, טאָ זאָל שוין זײַן אַזוי. אויב דער, וואָס אויבן וויל עס, אויב ער קאָן דערצו דערלאָזן, ווען מען עס אָננעמען פֿאַר ליב.

דער זייגער אויף דער קאָמאָד האָט געמאָסטן די שטילקייט מיט זײַן רויִקן טיק-טאַק, מיט די ווײַזערס געריקט זיך איבערן ווײַסן ציפֿערבלאַט צו דער באַשטימטער שעה צו, גלײַך ער וואָלט זי געוואָלט אַרײַנכאַפּן אין זיי, ווי אין שוואַרצע צוואַנגען.

מיטאַמאָל האָט דער טאַטע אויסגעדרייט דעם קאָפּ און שוין האָבן אַלע אויגן נאָכגעפֿאָלגט אין דער ריכטונג. דער באָבעס בענקל איז געווען ליידיק. אַלע זײַנען געווען אַזוי פֿאַרנומען מיט די אייגענע מחשבֿות, אַז קיינער האָט אַפֿילו נישט באַמערקט, ווען זי האָט זיך אויפֿגעהויבן. ווּ איז זי? ווען האָט זי זיך אַרויסגעשאַרט פֿון שטוב, אַזוי שטיל, אַז קיינער האָט נישט געהערט? דאָס האָט דאָך געמוזט געשען ערשט מיט עטלעכע מינוט צוריק.

אַלע האָבן זיך אָנגעהויבן אַרומקוקן, נישטערן מיט די אויגן אין די שטוב-ווינקלען. פּלוצלונג האָט זיך אויף דער שויב פֿון דער גלעזערנער טיר, וואָס פֿירט פֿון שטוב צום פֿאָדערצימער באַוויזן אַ שאָטן. דער שאָטן האָט אָנגעהויבן זיך צו דערנענטערן, ביז ער האָט פֿאַרנומען מיט זיך די גאַנצע שויב. אַלעמענס אויגן האָבן זיך אויסגעקערעוועט אַהין. יאָ, ס׳איז געווען די באָבע. אין איר אַלטער, שוואַרצער, יום-טובֿדיקער ראָטונדע. זי האָט געהאַלטן אַ קליין טלומעקל אונטערן אָרעם, ווי אַ סידורל, ווען זי פֿלעגט גיין צום דאַוונען. איין האַנט האָט אַרומגעקלאַמערט איר שטעקן, מיט דער צווייטן האָט זי פּאַמעלעך געעפֿנט די פֿאַרקייטלטע דרויסנדיקע טיר. באַלד האָט זיך די טיר געגעבן צוריק אַ וויג אַרײַן אין די אַנגלען.

קיינער האָט זיך נישט אויפֿגעהויבן פֿון אָרט. קיינער האָט זי נישט אַ רוף געטאָן צוריק. אַלע זײַנען געבליבן אַזוי, ווי זיי זײַנען געזעסן ביז איצט. נאָר די קעפּ האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט נאָך טיפֿער, טיפֿער, ווי זייער אָרט וואָלט געווען דאָרט, בײַ די פֿיס, אינעם שטויב פֿון דער פּאָדלאָגע.

באַאַרבעט און צוגעגרייט פֿון ישׂראל פֿעלדמאַן, שאָשקע־רייזל יוני, רפֿאל פֿינקל, און דעם קאָמפּיוטער־קרײַז אויף דער ייִדיש־וואָך־2001 פֿון יוגנטרוף <www.yugntruf.org>. אַ ספּעציעלן דאַנק פֿרידע פֿאָרמאַן, די הויפּטרעדאַקטאָרין פֿון דער ענגליש־איבערזעצונג פֿון דער זאַמלונג, „געפֿונענע אוצרות“.